

מה בין דין מלך לדין סנהדרין

אלעד פמן והראל גלר

ראשי פרקים

- א. פתיחה - הצווי.
- ב. המקור לסמכות המלך.
- ג. 'מיגדר מילתא' - שיטת הרמב"ם.
- ד. מחלוקת רמב"ם - תוספות.
- ה. תכלית דין המלך - דברי הר"ן.
- ו. מה בין הוראת שעה לדין מלך - דקדוק מדברי הרמב"ם.
- ז. ההבדל לפי הגר"א הרצוג.
- ח. ההבדל לפי הגר"ש ישראל.
- ט. סיכום.

פתיחה - הצווי

עם ישראל היצטווה למנות מלך "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו). מה כולל בתוכו ציווי זה ומהי יכולתו של המלך לחדש דינים בכדי להשליט סדר מדיני על האומה. סמכותו של המלך נובעת מתוקף קבלת העם אותו עליהם, כלומר אם העם אינם מקבלים עליהם את המלך, המלך אינו יכול לחדש דינים בגדר דין מלכות, ואם יחוקק חוקים אין להם שום תוקף¹. תנאי נוסף במשפט המלך שתכלית דינו תהיה לשם "תיקון העולם".

המקור לסמכות המלך

המקור הראשון בו מפורטות סמכויותיו של המלך, מוזכרות לאחר שבקשו העם מלך משמואל (שמואל א' ח'), בקשת העם הייתה "שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגויים". ותימה, אם חלק מתפקידו של המלך הוא גם לשפוט אזי למה כעס כ"כ שמואל "זירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו", בהמשך ניגע בשאלה זו.

1. קבלת העם מתמשת במינוי המלך ע"י הסנהדרין, והסכמתם נחשבת הסכמת העם. אלא כאשר אין סנהדרין דבר זה מסור לעם עצמו (רמב"ם הלכות תרומות פרק א).

מיגדר מילתא' - שיטת הרמב"ם

הגמרא בסנהדרין ט, ב מביאה את העיקרון שאין אדם משים עצמו רשע בהודאת פיו, הרמב"ם בהלכות סנהדרין כותב: "גזירת הכתוב היא שאין ממתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו, וזה שהמית יהושע את עכן ודוד גר העמלקי בהודאת פיהם - הוראת שעה הייתה או דין מלכות היה?".

מדברי הרמב"ם עולה כי ישנם שני מקרים בהם יהרג אדם על ידי הודאת פיו: הוראת שעה או דין מלכות, אם נדקדק ברמב"ם נבין שהמילה "או" באה להבדיל בין שתי האפשרויות, ולכן אי אפשר לומר שהוראת שעה ודין מלך הם היינו הך, וצריך לברר מה ההבדל ביניהם. הרמב"ם בהלכות רוצח כותב:

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחוייבים מיתת בית דין אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו וכן אם ראו בית דין להרוג אותן בהוראת שעה אם היתה השעה צריכה לכך הרי יש להם רשות כפי מה שיראו.³

ניתן לראות בהלכה זו, שהרמב"ם סיווג את דין מלכות למלך ישראל, ואת הוראת שעה לבית דין. כלומר גם מלך וגם בית דין יכולים לדון מעבר לכללי המשפט הרגילים במצבים מיוחדים, המלך מגדר סמכות דין המלך ותקנת העולם, והסנהדרין מגדר הוראת שעה מיוחדת.

מחלוקת רמב"ם - תוספות

יש להקשות על דינו של הרמב"ם מדברי התוספות בסנהדרין:

אבל מלכי בית דוד ודנין אותו - וא"ת וכי איך יכול לדון והא אמרינן לעיל אין מושיבין מלך בסנהדרין משום דכתיב לא תענה על ריב... וי"ל כיון שהיה אותו הדין לכבודו על שמרד נבל בו ולא היה לו בושות אם ידברו האחרים לפניו אבל בשאר מלכי בית דוד ודאי אין דנין דיני נפשות כדפרישית.⁴

מדברי התוספות עולה שמלך לא יושב בסנהדרין אלא רק בדין מורד במלכות שזהו דיון שמתעסק בפגיעה במלך עצמו, ואם כן כיצד הזכיר הרמב"ם אפשרות לדין מלך. אלא צריך להסביר שהרמב"ם סובר שמלך יכול לשבת ולדון בסנהדרין בתור 'מופלא שבדיינים' שאז פותחין את הדין מהצד, והמלך אומר את דבריו אחרון. אמנם כאשר המלך יושב כשווה בין שווים בחבר הדיינים, אזי מסכים הרמב"ם עם התוספות, שהמלך לא יושב בסנהדרין משום כבודו. התוספות איננו מסכים לחילוקו של הרמב"ם כיון שלדעת תוספות כאשר המלך מדבר אחרון במקרה שיושב 'כמופלא שבדיינים', יש ביזוי לכבודו של המלך. הרמב"ם לא יסכים לסברה זו כיוון שהוא טוען שכל הנוכחים בדין יודעים שדווקא משום כבודו וכדי שלא יעברו

2. פרק יח הלכה ו.

3. פרק ב הלכה ד.

4. סנהדרין יט, א ד"ה 'אבל מלכי בית דוד דן ודנין אותו'.

על "לא תענה על ריב" המלך מדבר אחרון ושאר הדיינים מביעים את דעתם לפני שהמלך יביע את דעתו. יוצא איפה שכאשר דיבר הרמב"ם על דין מלך, הוא הגדיר את המלך במעמד של יחיד מעל שאר הדיינים.

הגאון ר' ראובן מרגליות⁵, מחזק את דברי הרמב"ם מדרישת הגמרא את הפסוק "דינו לבקר משפט... אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו":

עיין רמב"ם הלכות מלכים שיש רשות למלך לשפוט כראות עיניו כפי שהשעה צריכה לכך, לכן הביאו פסוק זה דינו לבקר משפט - אם ברור לך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו, אזהרה זו אינה לשופטי המלך שדנים כי אם משפט המיוסד על חק תורה קבוע.

המלך עצמו, מצד סמכותו, דן כראות עיניו ולכן הוא צריך את ההבהרה של הפסוק "דינו לבקר משפט", בניגוד אליו הדיינים דנים לפי חק התורה שמורה להם בדיוק מה נכון ומה לא.

תכלית דין המלך – דברי הר"ן

בדרשות הר"ן⁶, מסביר הר"ן את מהות שתי הסמכויות ואת ההבדל ביניהם. בבסיס הדברים מסביר הר"ן את החשיבות בהשלמת דין המלך למשפט הסנהדרין. העקרונות הן:

- העולם זקוק למשפט שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעוהו.
- ישראל צריכים שופט מהצד המדיני (כשאר האומות), ומהצד של העמדת חוקי ה' בעולם.
- תכלית מנויים של השופטים והדיינים, לשפוט את העם במשפט צדק, ולכן דין המלך משלים להם.
- הדילמא - אדם מתחייב מיתה רק כאשר הוא יודע שהכניס את עצמו למצב שבו יהרג על מעשהו, אך אם רק באופן הזה ידונו שופכי דמים אזי ירבו הרוצחים ולא יפתחו מהדין ויהרס הסיודור המדיני, לכן ציוו על המלך לדון כיאה בעיניו.
- בפרק נגמר הדין משמע כאילו מטרת השופטים לעשות סייג לתורה וזה תמוה, אלא שכאשר יש מלך מטרת הבית דין לשפוט רק דין תורה ואמת. אבל כאשר אין מלך לישראל יהיו מסורים לבית הדין שני הכוחות, כח השופט וכח המלך.
- נמצא רובו של עיקר המשפט מסור לדיינים ומעוטו למלך. מאידך גיסא משפט הדיינים נתון לעניין האלוקי, והמלך עושה בסופו של דבר כרצונו הוא.

5. מרגליות הים על מסכת סנהדרין יט. א (יח).

6. דרשה יא.

- כיוון שהמלך אינו משועבד לדין תורה, הזהירו את המלך יותר וציווהו שיהיה ספר תורה צמוד אליו ע"מ שלא יסור מהמצווה. לעומתו הדיין לא צריך אזהרות אלו כיוון שהוא שופט לפי דין תורה קבוע.
- אם יבטל שום מצווה לצורך תיקון מדיני, לא תהיה כוונתו לעבור על דברי תורה ולא לפרוק מעליו יראת שמים, ומטרתו הסופית בתיקונו שבעתיד חוקי התורה ישמרון יותר - וזה תכליתו.
- לפי דברי הר"ן ניתן להבין מה הייתה הבעיה בדרישת העם משמואל מלך. כיון שבראש ובראשונה תפקיד המשפט נתון לבית דין והמלך נועד רק להשלים את מערכת המשפט, ולפיכך כעס שמואל על היעוד שישראל בקשו למענו מלך "שימה לנו מלך לשפטנו", כי אם היו אומרים ישראל שימה לנו מלך - אז לא היה כועס כיון שרק מטרת המלך לא הייתה נכונה?

מה בין הוראת שעה לדין מלך - דקדוק מדברי הרמב"ם

לאחר שראינו את עקרונות רשויות הדין נחזור לשאלה המרכזית, מה השוני בין הוראת שעה של סנהדרין לבין דין מלך שמטרתו היא תקנת העולם, מצד הגדר המיוחד שלהם. אם נדקדק ברמב"ם בהלכות רוצח נראה שלגבי המלך כתוב "אם רצה", מכאן צריך לומר שלגבי מיגדר מילתא אצל המלך הדבר תלוי ברצונו, רוצה דן דין זה אינו רוצה לא דן. לעומת זאת במשפט הדיינים הדבר לא תלוי ברצונם, כיוון שהם תלויים בדין תורה וחייבים לדון את החוטא.

ההבדל לפי הגרי"א הרצוג

למרות ההבדל שמצאנו לכאורה בדברי הרמב"ם, קשה לומר שהמלך יכול לדון מתי שהוא רוצה כפי ראות עיניו. דבר זה יוצר שתי סמכויות משפטיות מקבילות שאינם תלויות זו בזו, מחד גיסא הסנהדרין שדנה דין תורה ומאידך גיסא המלך שבסמכותו להפוך דיני תורה ללא הכר לפי ראות עיניו, הרי בר"ן כתוב שכל העיקרון של דין המלך הוא השלמה לדין התורה. דבר נוסף, הרי הרמב"ם כתב שדין המלך - תקנת העולם וכי נחשוב שכל דין תורה יערער את מעמדו של העולם והמלך בדינו יתקן את הקלקול, הרי דיני התורה הם הם חיותו של העולם.

בעקבות בעיה זו הסביר הגרי"א הרצוג את ההבדל בין דין מלכות לבין סנהדרין לגבי "מיגדר מילתא" בנוגע למחילה. הרב מסביר שבית דין שדנו דין בהוראת שעה, אינם יכולים למחול על הדין אם התחרטו על פסיקתם, וזאת למרות שלא דנו דין תורה לאמתו וזאת כדי שיפחדו

7. וצריך לציין שבאותה תקופה שפטו את ישראל בניו של שמואל, ולכן שמואל ראה בדרישת העם פגיעה אישית. ובהמשך עונה לו הקב"ה "כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם".

העבריינים ויראו שאין בדין זה חנינה. לעומת זאת, למלך יש אפשרות למחול על פסק דינו עד ביצוע העונש, כיוון שדין זה מסור למלך באופן עצמאי ויכול לתת חנינה לא רק לנדונים כמורדים במלכות אלא גם בשאר הדינים⁸.

ההבדל לפי הגר"ש ישראלי

הרב ישראלי ב"עמוד הימיני" עומד על הבדל נוסף, הוא מבסס את דבריו על פי דברי המאירי בבבא קמא:

ואומר אני שהמקומות שהורשו מצד מלכותם לדון בדיני ישראל והייתה הסכמת כל העם לעשות כן הרי הוא מן הסתם כמו שקבלו עליהם בעלי דבר לדון בדיני ישראל ואף בדיני נפשות דנין בהם מצד הסכמתן לפי צורך שעה⁹.

ותמוה מה עניין הרשאת מלכויות, אלא מסביר הרב ישראלי שמצד הסכמתם הכוונה לעם עצמו, ולכן מתוקף סמכות העם יש תוקף אפילו למלכות נוכריים על ישראל אם העם עצמו הסכים לכך. מתוקף דברים אלו מבדיל הר"ש ישראלי בין הסמכות שמקבל בית דין מן העם לבין הסמכות שמקבלת המלכות. הסמכות שניתנת למלך מהעם מתירה לו אפשרות לדון דין שלא על פי דיני התורה כיוון שהתורה נתנה לו סמכות בלתי מוגבלת. לעומת זאת כאשר בית דין ידון שלא על פי דיני התורה הם יחשבו "לעוקרים דבר מן התורה"¹⁰, אלא במקרה מיוחד של הוראת שעה מפורשת.

כח סמכות העם בא לידי ביטוי בדברי הרא"ה קוק במשפט כהן¹¹, "שבזמן שאין מלך חוזרות הזכויות המשפטיות לאומה בכללה, וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו לעניין כמה משפטי המלוכה במה שנוגע להנהגת הכלל".

סיכום

בסופו של דבר, בין דין הוראת שעה של חכמים לדין מיוחד של מלך יש שני הבדלים. הראשון, מצד הדין עצמו - האפשרות למחול על דין מיוחד. ההבדל השני בא להראות את גדרי הסמכות השונים שניתנים ע"י העם בהן זוכים המלך וסנהדרין מצד היותם סמכויות שופטות. על פי זה ניתן לומר שהיכולת של המלך לקבוע סייגים וגדרים מחוץ לדין תורה, יותר גדולה מהיכולת המסורה לבית הדין.

8. תורת האהל י'

9. דף פד, א (שיטה מקובצת).

10. דבר זה לומדים מאליהו בהר הכרמל - יבמות צא, ב.

11. פסקה קמד'.